

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ
КАТЕДРА СТУДИЈА КРИМИНАЛИТЕТА



ГРУПНИ КОРЕНИ ТЕРОРИЗМА

- ДИПЛОМСКИ РАД -

Ментор:
Александра Илић
Проф. др

Студент:
Невена Радивојевић
324/17

Београд, 2025

САДРЖАЈ

1. Увод.....	2
2. Појам тероризма-однос тероризма и других појава	3
2.1. Тероризам у теоријском и нормативном смислу	4
2.2. Однос тероризма са радикализацијом и екстремизмом	6
2.3. Тероризам и верски фундаментализам	8
3. Типологија тероризма.....	11
3.1. Подела тероризма према циљевима.....	11
3.2. Подела тероризма према мотивима	11
3.3. Подела тероризма према средствима која користе.....	12
4. Корени тероризма	14
5. Индивидуални корени тероризма	16
5.1. Рационални, психолошки, културални	16
5.2. Лични идентитет.....	17
5.3. Профил терористе	18
6. Подела групних корена тероризма	20
6.1. Друштвени покрети као групни корени тероризма	22
6.2. Драматични догађаји као групни корени тероризма	24
6.2.1. Примери драматичних догађаја	25
6.2.1.1. Пуч у Ирану и Исламска револуција	25
6.3. Колективни идентитет.....	28
7. Закључак.....	30
Литература	31

1. Увод

Људска природа је одувек била усмерена на трагање за одговорима на питања „како“ и „зашто“, односно шта је то претходило одређеној појави или феномену, а утврђивање те каузалистичке везе између појава никада није било лако. Тако су се и у криминологији развијале разне школе које су криминалитету, а посебно његовим узроцима, приступале са различитих аспеката друштвеног развоја. Тероризам, као облик политичког криминалитета, није био изузетак. Развој наука о криминалитету пратио је и развој проучавања терористичког феномена, који је упоредо с развојем технологије и друштва, с временом мењао како појавне облике, тако и интензитет, средства, па и последице по друштво. Разорност облика ове масовне појаве довела је до потребе да се утврде њени корени па самим тим и механизми превенције. Овај рад разматра управо то- узроке који су дубоко укоренењени у настанак, развој и културу насиља терористичких група, како на индивидуалном тако и на групном нивоу. Као одговор на питање „шта је то довело до развоја тероризма?“, многи научници су дали разноврсне теорије и поделе, а као главну, узећемо Мартинову поделу корена, односно узрока, на индивидуалне и групне. У том смислу, групни корени представљају колективну силу која је утицала на одређену групу људи који су, са заједничким циљевима и мотивима почели да развијају оно што су данас терористичке организације. У овом раду биће представљени догађаји (као катализатори) који могу послужити као примери за боље разумевање терористичког феномена, односно, његове генезе.

2. Појам тероризма-однос тероризма и других појава

Као што је био случај са многим другим друштвеним појавама и њиховим дефинисањем, научници су се сусрели са разним потешкоћама и у дефинисању тероризма. Први проблем у дефинисању тероризма јесте било његово разграничење са сродним појмовима као што су терор и герила, а када су их коначно семантички одвојили, дошло је до питања какав је однос тероризма као вида политичког криминалитета са одређеним појавама у различитим сферама друштва и како су те појаве утицале на развој криминалитета, његових појавних облика, па тако и на тероризам.

Својевремено, делимично због недостатка знања о самој теми, а делимично ради сензационалистичког преношења, медији су често погрешно извештавали одређене догађаје и тако терор поистовећивали са тероризмом, и обрнуто. Без обзира на развој теоријске мисли на овом пољу, што се тиче медијског извештавања, није се много тога променило. Међутим, нису само медији мешали ова два појма, већ је на ширем пољу прихваћен лаички консензус па се и многи политичари, аналитичари, па и сасвим обични људи служе терминологијом на погрешан начин. То је довело до још веће потребе за разграничењем ове две појаве, стога ћемо узети Живаљевићеву дефиницију ова два појма: „Појам терора везује се за групу на власти која путем страховладе и другим насилним методама жели да задржи власт, док се појам тероризма везује за групе које имају за циљ смену власти, било да је она демократска или недемократска“ (Живаљевић, 2022, стр. 29).

Како се тероризам изједначава са другим појавама, тако се, истовремено, друге појаве које имају шири друштвени контекст, сматрају саставним делом тероризма, па се чак и поистовећују са њим, а занемарује се њихово изворно значење и већ поменути шири смисао. У том смислу поменућемо неколико главних појмова: радикализација, екстремизам и верски фундаментализам, а пре тога морамо

дефинисати тероризам као феномен. У том смислу битно је раздвојити теоријско и нормативно дефинисање тероризма.

2.1. Тероризам у теоријском и нормативном смислу

Дуалност дефиниција, с једне стране академских, односно теоријских, које су резултат научног тумачења ових појава, а с друге стране, нормативних, представља потешкоћу у даљем разматрању ових појава, с обзиром да нормативна схватања често представљају рефлексiju актуелних политичких ставова.

Стајић даје преглед неколико различитих дефиниција тероризма из којих касније издваја главне елементе: „У најширем политичком смислу, тероризам је назив за метод политичке борбе за који је карактеристична систематска употреба насиља ради застрашивања противника и сламања његовог отпора.” (Стајић, 2004, стр 248). „Тероризам је плански акт насиља који предузимају одређене друштвене групе с циљем очувања или освајања власти, односно тероризмом се с правом назива само онај терор који у свом бићу садржи социјално-психолошку, односно политичку компоненту” (Стајић, 2004, стр 248).

Из ових дефиниција, Стајић наводи да тероризма нема без:

- употребе физичког насиља
- политичког карактера активности
- изазивања страха и других психичких реакција
- очекиваног ефекта и реакције и
- циљног, планираног и органолизованог деловања (Стајић, 2004, стр 248).

Игњатовић тероризам дефинише као: „... вид политичког криминалитета којим се путем непредвидивог насиља теже остварити промене у друштву“ (Игњатовић, 2018, стр. 127).

Важност нормативног дефинисања не огледа се у даљем или детаљнијем дефинисању неке појаве или феномена, у овом случају тероризма, већ у омогућавању ефикасне реакције државних и других међународних структура на пољу превентивног и реактивног деловања против тероризма.

Један од првих покушаја нормативног дефинисања тероризма на међународном нивоу била је Конвенција о превенцији и кажњавању тероризма¹ коју је донело Друштво народа 1937. године, која, међутим никада није ступила на снагу. Тероризам, односно терористичке акте је ова конвенција дефинисала као: „све криминалне акте уперене против држава са намером или срачунате на то да изазову стање великог страха у свести појединих лица, група или у јавности“.

Генерална скупштина Уједињених Нација у Резолуцији 49/60² је објавила да су: „кривична дела намењена или смишљена да изазову стање терора у јавности, групи људи или појединим лицима, у политичке сврхе неоправдана без обзира на политичка, филозофска, идеолошка, расна, етничка, религијска или оправдања друге природе на које се могу позивати“.

Поред ове Резолуције, Савет безбедности Уједињених Нација је 2004 године у Резолуцији 1566, осудио тероризам као: „једну од најозбиљнијих претњи по мир и безбедност“³ и дао још шири опис тероризма, односно терористичких дела: „Кривична дела, укључујући и она против цивила, извршена у намери да изазову

¹ Convention for the prevention and punishment of terrorism: https://tile.loc.gov/storage-services/service/gdc/gdcwdl/wd/1_/11/57/9/wdl_11579/wdl_11579.pdf

²Measures to eliminate international terrorism : resolution / adopted by the General Assembly: A_RES_49_60-EN.pdf

³Resolution 1566 (2004) / adopted by the Security Council at its 5053rd meeting, on 8 October 2004: S_RES_1566(2004)-EN.pdf

смрт или тешке телесне повреде, као и узимање талаца, са циљем да се изазове стање терора у општој јавности или гурпи или појединцима, да се застраши становноштво или примора влада или међународна организација да нешто уради или не уради...”⁴

2.2. Однос тероризма са радикализацијом и екстремизмом

Повезаност радикализације и тероризма можемо јако често пронаћи у медијима, а посебно у савременим начинима информисања, пре свега на друштвеним мрежама, порталима исл. Због све лакшег и бржег протока информација, а истовремено нефилтриране и прекомерене количине информација које људи на свакодневном нивоу упијају, све је присутније сензационалистичко извештавање, које за циљ првенствено има да изазове реакцију људи и да подигне број прегледа на друштвеним мрежама. У том смислу, медији неретко описују одређене догађаје, људе или групације као „радикалне“, али шта радикализација заправо значи у савременом добу и како се перципира у широј јавности?

„Радикализам се може дефинисати различито у зависности од околности... радикалне активности могу означавати испољену жељу за политичким променама, које не представљају претњу друштву јер нису повезане са насиљем или другим незаконитим активностима. Те промене у друштву могу бити прогресивног карактера иако су у датом моменту у супротности са доминантним вредностима друштва“ (Живаљевић, 2022, стр. 18). Дакле, радикализација се може сагледати и у позитивном контексту. Многе промене у одређеном историјском добу су тада деловале радикално али су проузроковале позитивне резултате које данас сматрамо основним правима. На пример, давање права гласа женама,

⁴ Исто

укидање ропства, итд. су итекако сматрани радикалним. Међутим, иако је ово био случај крајем 19. и почетком 20. века, можемо приметити да данас, радикализација представља сушту супротност. Тако и Живаљевић додаје: „овај концепт се драматично променио од либерално-демократског и прогресивног, до антилибералног, антидемократског и регресивног који се сада углавном везује за терористичке групе и радикалне исламистичке покрете“ (Живаљевић, 2022, стр. 18).

Радикализација је заправо много шири појам од тероризма. Тероризам, насиље и страх нису део радикализације, али радикализација јесте део тероризма. Многи поистовећују радикализацију са насиљем, међутим, „...када говоримо о радикализацији појединих друштвених покрета, насиље не заузима централно место. Управо због тога, употреба насиља може бити део радикализације, али то није њен неопходни чинилац, када је реч о општем концепту радикализације“ (Живаљевић, 2022, стр. 20). Тако и Ђорић истиче да „оно што кореспондира са насилним екстремизмом је тзв. негативна радикализација, коју можемо назвати и „насилном“ радикализацијом.“ (Ђорић, 2020, стр. 41). Дакле, иако радикализација није нужно повезана са насиљем, у неким случајевима могу бити дубоко испреплетани.

Она се такође може посматрати као процес, па тако Симоновић истиче да је радикализација „процес усвајања идеја које теже ка значајним променама у погледу неких устаљених вредности“ (Симоновић, 2023, стр. 342). Слично истиче и Живаљевић: „Радикализација подразумева усвајање ставова, мишљења и пракси који се сматрају радикалним. Током процеса социјализације и развоја, свака индивидуа усваја различите вредности норме и обрасце понашања, те у зависности од врсте норми и карактера таквих понашања можемо говорити да је појединац радикализован или не“ (Живаљевић, 2022, стр. 19). Тако и Симоновић када говори о радикализацији као процесу, истиче да бројни фактори утичу на

појединце који су радикализовани и доводе до промене понашања: „Тада се са когнитивне радикализације (радикализација ставова), прелази на радикализацију у понашању, бихевијоралну радикализацију (предузимање насиља)” (Симоновић, 2023, стр. 343).

Екстремизам је, слично као радикализација шири појам од тероризма, али је такође његов саставни део. „Екстремизам се може јавити у различитим сферама друштва (култура, религија, уметност, спорт, трговина), али је политички екстремизам најпаснији” (Живаљевић, 2022, стр. 23). Дакле, екстремизам обухвата шири друштвени контекст, док тероризам представља „сложени облик политичког насиља” (Живаљевић, 2022, стр. 24). Главна разлика између екстремизма и радикализације јесте то што- „екстремизам представља крајњи резултат процеса радикализације, док је форма насилног екстремизма манифестованог кроз насилничко деловање резултат радикалних или екстремних погледа на свет” (Живаљевић, 2022, стр. 21). Стајић сматра да је екстремизам „значајан дестабилизујући фактор политичког живота државе...” (Стајић, 2004, стр. 275).

Да сумирамо, екстремизам је крајњи исход радикализације која представља процес прихватања одређених ставова, уверења и идеологија, и иако се и екстремизам и радикализација појављују у разним сферама друштва, када говоримо о њиховој вези са тероризмом, они представљају његов саставни део.

2.3. Тероризам и верски фундаментализам

Још један од појмова који се у медијима често меша са екстремизмом јесте фундаментализам, па тако Живаљевић прецизније раздваја ова два појма: “Екстремизам и фундаментализам се такође поистовећују, док се на пољу религије углавном преплићу, због сличног вредносног концепта, који

подразумева искључивост и нетолеранцију према различитостима и спремност за употребу насиља. Основна разлика јесте поље деловања. Код фундаментализма је то религија, док је екстремизам присутан у различитим сферама друштва“ (Живаљевић, 2022, стр. 24).

Када погледамо утицај религије на сам терористички феномен, можемо приметити две екстремно различите струје. Наиме, са једне стране имамо истинске вернике који редовно практикују религијске обичаје- молитве, пост, исл. И заиста верују у то да оно што раде јесте божја воља коју они спроводе у овом свету. Док са друге стране имамо површне „вернике“ који се позивају на Бога као разлог за сопствено деловање, а без икаквог поштовања и посвећености према самој религији, обичајима, па и Богу.

Сада долазимо до једног интересантног питања: Колико су верски мотивисани терористи заправо верници? Наиме, религија је одувек била поље конфликта и њихов катализатор, међутим, колико су данашњи, актуелни терористи који своје акције називају светим ратом, животним позивом, судбином и вољом божијом, заправо истински религиозни? Оливије Роа даје делимичан одговор на ово питање: „типичан профил радикализованог појединца јесте младић из другог поколења усељеника или преобраћеник, врло често умешан у лако преступништво, који готово никако није похађао верску наставу, али је недавно и на брзину прошао кроз процес обраћења/преобраћења, чешће као члан неке дружине, пре на интернету него у некој од цамија“ (Роа, 2016, стр. 52). Дакле, вера, иако је често централни аспект на који се сви фокусирају, представља више изговор за насилничко деловање, него животни позив.

И у овом случају лако је заборавити да је тероризам заправо облик политичког криминалитета. Верски тероризам јесте тероризам са верским обележјима. Није тероризам слуга вере, не користи се тероризам како би се постигли верски циљеви, већ обрнуто, вера је у овом случају слуга тероризма. Тероризам је у својој суштини

везан за политику и увек се користи за испуњење политичких циљева, не верских, иако се ти циљеви често преносе и привидно презентују као верски. „...озбиљна грешка била би тражење утемељења савременог исламистичког екстремизма искључиво у сфери религије. Ова врста насиља првенствено је продукт интереса одређених политичких снага које су на власти у појединим муслиманским земљама или које томе тек теже.“ (Бериша, Целетовић, Баришић, Ранчић, 2018, стр. 463).

Повезаност вере са тероризмом огледа се у стварању споне међу члановима, као покушај хомогенизације саме групе, умрежавању и повезивању нових регрута који се у потрази за припадањем придружују овим организацијама. Стога, вера представља идеалну опцију- није нешто што се може рационално, логички објаснити и због тога је врло лако прихватити веру као оправдање за овакав тип деловања. “Религија им, у овом случају, само служи као моћан покретач ирационалног екстемно-фанатизованог понашања извесног броја верника.“ (Бериша, Целетовић, Баришић, Ранчић, 2018, стр. 463).

С друге стране, верски фундаментализам има много дубље корене од поменутог удруживања ради насиља, привидно оправданог религијским мотивисањем. На подручјима где религија има доминантан утицај на друштвени поредак и где је становништво претежно сиромашно, велику улогу имају верске вође које не само да проповедају веру, они је и тумаче. У овим мање развијеним подручјима људи су неретко необразовани, а посебно на пољу вере/религије, па тако тумачење вере и усмеравање ка правом путу остављају верским вођама у њиховој околини. Тако, верске вође, које су политички мотивисане, преплићу веру и политику, тумаче саму религију на фундаменталистички начин и тако заједницу усмеравају ка прихватању фундаменталистичких и екстремистичких ставова.

3. Типологија тероризма

Тероризам је комплексна појава која се временом развијала и чији су актери мењали средства и методе, а чији су се мотиви и циљеви такође упоредно мењали. Ради лакшег разумевања тероризма, дошло је до потребе за класификацијом ових елемената. Прво, доводи се у питање критеријум домицилности. Игњатовић истиче да се у англосаксонској литаратури према критеријуму домицилности тероризам дели на: домаћи- напад изводе држављани против сопствене земље; и међународни- карактерише га елемент иностраности (Игњатовић, 2018, стр 128).

3.1. Подела тероризма према циљевима

Када су у питању циљеви тероризма, Симеуновић истиче: „Тероризам је изразито циљна делатност. Циљеви терориста и терористичких организација (треба их разликовати) увек осликавају друштвено политичке околности и историјску ситуацију миљеа у коме терористи наступају у име тих циљева” (Симеуновић, 2009, стр 83). Тероризам се према својим главним циљевима може поделити на следеће три групације: 1. идеолошки мотивисан (левичарски и десничарски тероризам); 2. етно-сепаратистички тероризам; 3. верски фундиран тероризам (тероризам секти и тероризам фундиран на интерпретацијама великих религија)(Симеуновић, 2009 стр. 83).

3.2. Подела тероризма према мотивима

Претходно поменута класификација помиње идеолошки мотивисан тероризам који се дели на левичарски и десничарски мотивисан тероризам. Шиљаковић

истиче да је идеолошки тероризам „имао свој корен у идеолошком идентитету“ (Шиљаковић, 2002, стр. 246). Ђорић даје преглед левичарских и десничарских струја: „социјализам, анархизам, екологизам и феминизам представљају идеолошку базу која предодређује екстремну левицу, фашизам, национализам, религијски фундаментализам и конзервативизам могу представљати идеолошку основу из које ће се развити екстремна десница“ (Ђорић, 2013, стр. 5). Идеолошка мотивација је била изузетно присутна посебно 60их и 70их година 20. века, такозвани период „револуционарног левичарског покрета“ (Шиљаковић, 2002, стр. 246). Два доминантна правца су се издвојила из левичарске идеологије „Један је водио ка стварању бројних контракултурних покрета.. а други правац је водио ка стварању разних идеолошких, „револуционарних“ и „левичарских“ терористичких група и покрета“ (Шиљаковић, 2002, стр. 246-247). Супротно од левичарских идеологија које повезујемо са жељом за променама и либерализмом, десничарске идеологије су изузетно конзервативне и одликује их јака присутност ауторитета. Шиљаковић истиче да се десница и тероризам међусобно подстичу „десница, на једној страни, својим идејама инспирише терористичке акције, као у случају имиграната, а на другој страни спутава плурализам, толеранцију и мултикултуралност, сумњичи одређене идеологије и верске покрете што изазива терористичке акције с циљем одбране идентитета“ (Шиљаковић, 2002, стр. 247).

3.3. Подела тероризма према средствима која користе

Према средствима која користе и објектима који се нападају и угрожавају. тероризам се класификује на: револуционарни- напада се власт, њене представнике и оне који је подржавају; политички – управљен је против оних који се супротстављају политичкој идеологији терориста; националистички- мањинска

етничка или религиозна група користи насиље како би створила независну државу; циљни- напада се на представнике или владе које се проглашавају наријатељским; од државе спонзорисани- репресивни режим присиљава поданике на послушност нападом на мањине и политичке опоненте; нуклеарни- могу искористити нуклеарно оружје ради претње; криминални- терористичке групе посежу за дистрибуцијом дроге или киднаповањима како би попуниле фондове за своје активности; против животне средине (Игњатовић, 2018, стр 128).

Класификација тероризма према средствима:

1. Класични (конвенционални) тероризам
2. Биохемијски тероризам
3. Нуклеарни тероризам (Симеуновић, 2009 стр. 83).

Класификација тероризма према методима:

1. Класични
2. Самоубилачки
3. Сајбер тероризам- употреба интернета у терористичке сврхе
4. Нарко-тероризам -„хибридни облик криминално политичке делатности који је спој тероризма и организованог криминала“ (Симеуновић, 2009 стр. 84).

4. Корени тероризма

Поред Мартинове поделе на групне и индивидуалне корене тероризма, издвојићемо још једну, релативно сличну поделу. Живаљевић истиче да узроци тероризма, као и радикализације могу бити објективног и субјективног карактера. Када су у питању објективни узроци, сматра се да се они налазе у дубоким друштвеним променама, на социјалном, економском, политичком, етничком или верском пољу. Као главне издваја: недемократско уставно уређење држава, нефункционисање државних институција, економске и социјалне разлике, екстремни национализам и фанатизам. Као последица објективних узрока јавља се нова друштвена клима која се огледа у ерозији ауторитета државне власти у којој појединци и одређене друштвене групе не могу да нађу своје место, што води губљењу поверења у политички систем и друштвене вредности. (Живаљевић, 2022, стр. 43).

Слично као код Мартинових индивидуалних корена, субјективни узроци, према Живаљевићу подразумевају „личну перцепцију појединца да се неодрживо друштвено стање (објективни узроци) може променити само насиљем, односно да је насиље најбржа, најцелисходнија, најефикаснија и у датим околностима „једина могућа“ варијанта деловања“ (Живаљевић, 2022, стр. 43).

Генерациско незадовољство, класна и друштвена потлаченост одређених група и заједница утиче на развој мотивације за насилничко деловање које прераста у терористичко организовање. Ово је веома присутно код регрута који долазе из европских земаља, углавном Француске, а који су заправо друга или трећа генерација усељеника, који никада нису у потпуности интегрисани у друштво и који су се често сусретали са потешкоћама у припадању некој групи или заједници. Тако и Симоновић истиче: „Истраживања су показала да је положај муслимана, посебно младих у државама Западне демократије веома лош у поређењу са домицилним становништвом (незапосленост, стигматизација,

културна и политичка изолација, гетоизација, неједнак третман од стране власти и полиције, религијска искључивост, итд), што је представљало повољан услов за усвајање и прогресирање радикалистичких ставова и уверења код појединаца“ (Симоновић, 2023, стр. 345-346).

Корени тероризма имају јако дубок историјски контекст. Тензије које су се вековима уназад развијале између нација, борба за доминацијом (политичком, економском, светском) као и колонијалне тежње оставиле су непорецив утицај на развој савременог тероризма. Пешто такође истиче одређене социјалне факторе као изворе тероризма на групном нивоу: “Основни извори тероризма налазе се у нагомиланим дубоким друштвеним супротностима, те неповољним друштвеним условима, које неко жели по сваку цијену промијенити, као и у неоствареним амбицијама одређених друштвених група“ (Пешто, 2010, стр 468-469).

У даљем раду разматрају се посебно индивидуални корени и у склопу њих лични идентитет као један од главних фактора на мотивацију појединца, а посебно групни корени и као главни фокус примери друштвених покрета и драматичних догађаја као катализатора развоја савременог тероризма. Осим тога, помињу се рат Авганистану као и етно-сепаратистички покрет у Северној Ирској, а посебно су обрађени пуч у Ирану 1953. године, као и Исламска револуција као његова последица, чија је каузалистичка повезаност објашњена кроз преглед догађаја и развоја политичке динамике на међународној сцени.

5. Индивидуални корени тероризма

Индивидуални корени, како је поменуто, представљају личну мотивацију појединца. На ту мотивацију утиче велики број фактора: лични карактер, породична динамика, његово уже и шире окружење, стање у друштву, економско стање, политичке струје и други социјални и културни фактори. Под утицајем ових фактора, а посебно као придошлица већ радикализоване групе, појединац почиње да прихвата екстремне ставове и уверења које та група пропагира. У даљем делу рада биће представљена подела индивидуалних корена на рационалне, психолошке и културалне.

5.1. *Рационални, психолошки, културални*

У литератури се индивидуални корени деле на рационалне, психолошке и културалне (Мартин, 2018, стр. 51).

Рационална компонента односи се на циљну оријентисаност терориста, односно, рационални терористи првенствено размишљају о најбољем начину да остваре своје циљеве, узимајући у обзир цену коју морају да плате и потенцијалну корист од својих акција (Мартин, 2018, стр. 51).

Психолошка мотивација има две главне карактеристике: прва се односи на лично незадовољство терористе, конкретно повезано са његовим личним достигнућима и животним неуспесима. Друга се односи на његову изражену жељу за припадањем и потрагом за сопственим идентитетом (Бјелајац, Матијашевић, Марковић, 2012, стр. 129). Са развојем технологије и друштвених мрежа појавио се и нови начин регрутовања нових чланова и присталица. Тако су терористичке организације створиле брзу и јефтину мрежу за промовисање и регрутовање нових људи. Оне неретко циљно промовишу заједништво међу члановима,

управо како би утицали на психолошку мотивацију, тако што нуде могућност испуњења и једне и друге потребе- жеље за успехом и сврхом, као и жеље за припадањем. “Генијалност Исламске државе је у томе што младим добровољцима нуди наративни конструкт путем којег се могу остварити” (Роа, 2016, стр. 11).

Култура је саставни део сваке групе- националне, етничке, па и терористичке и представља круцијалну спону међу члановима. Она се огледа у вредностима, обичајима и веровањима које појединци деле међусобно. Исто тако: „Основна културна детерминанта тероризма је перцепција „странаца“ и разумевање опасности по етнички опстанак групе. Сва људска бића су осетљива на претње по вредности са којима се идентификују. Ове вредности укључују језик, религију, припадност групи и матичну територију одређеног народа или само територију на којој одређени народ живи” (Бјелајац, Матијашевић, Марковић, 2012, стр. 129). Дакле, када постоји перцепција да су ове вредности угрожене, односно, када постоји опасност по опстанак ових вредности, може доћи до реакције која прераста у тероризам. Индивидуални корени упућују на мотивацију појединца за удруживање са другим појединцима или прикључење одређеној групи, међутим, треба напоменути феномен „вука самотњака“. Тако Орхан Драгаш истиче да „Нападе све више врше тзв „усамљени вукови“, који по правилу, нису били регистровани као припадници терористичких организација, углавном је реч о млађим људима који су имали ситније преступе и радикализовани су пре релативно кратког периода“ (Драгаш, 2018, стр. 203).

5.2. *Лични идентитет*

Људи као социјална бића константо трагају за одговором на питање „Ко сам ја и где припадам?“. Ова потреба за припадањем постоји од самог рођења па све до смрти, а првенствено се задовољава у процесу примарне социјализације, односно

у породици. На овај начин се развија лични идентитет на који утиче мноштво фактора које можемо сврстати у две групе- шире и уже окружење. У уже спадају породична динамика, финансијска ситуација, однос са пријатељима (посебно у току школовања) класна припадност итд. У шире спадају економско и политичко стање у земљи (сиромаштво, друштвени немири) класна и расна сегрегација, религија исл. Људи се неретко сусрећу са потешкоћама у проналажењу себе и стварању личног идентитета, а посебно уколико се суочавају са отежавајућим околностима попут лоше интегрисане породичне динамике, сиромаштва, расне потлачености, итд. Незадовољена потреба за припадањем представља јаку мотивацију и често води ка удруживању са себи сличнима (појединцима који се такође не проналазе у датом окружењу) и поистовећавању и стварању новог, заједничког идентитета. „Живот са себи сличнима олакшава им процес одбацивања старог и прихватања новог идентитета, који карактерише поновна вера у себе и сопствене вредности, док међусобно разумевање и психолошка подршка олакшава његову интеграцију у групи и помаже јачању њене кохезије“ (Живаљевић, 2022, стр. 153). Лични идентитет игра јако велику улогу код терориста- животни неуспеси и неоствареност замаскирани су могућношћу да се коначно докажу, да буду прихваћени као неко ко је остварио одређени успех и кога треба поштовати.

5.3. *Профил терористе*

Како би се боље разумео сам феномен тероризма дошло је до потребе за анализом и мапирањем познатих терориста како би се потенцијално утврдио њихов профил, па тако и мере превенције. Роа наводи да „Не постоји типски портрет, али наилазимо на обележја која се понављају“ (Роа, 2016, стр. 34). Он истиче сличности као што су: припадност другом поколењу усењеника, ситно

преступништво, радикализација у затвору, а осим тога карактерише их и „поновно рађање“, односно из релативно „грешног“ стила живота који укључује изласке у клубове, алкохол, итд. постају верници и окрећу се верској пракси. Оно што их такође карактерише јесте објављивање на друштвеним мрежама о својој радикализацији, сликање са оружјем и сличне објаве. „Најевћи број њих ступа у акцију у месецима након свог „преобраћења“ или верског „обраћења, али углавном тек пошто окаче или истакну знамења радикализма“ (Роа, 2016, стр. 35).

Осим отога постоје и неки фактори ризика који се углавном огледају у породичној динамици и окружењу, а један од већих представља затвор који је јако често место где се нови регрути „учлањују“ и по изласку из затвора посвећују свом новостеченом терористичком идентитету. (Роа, 2016, стр. 49).

6. Подела групних корена тероризма

У социологији тероризам се посматра као вид колективног насиља, као групни феномен који користе слабије групе као једини доступан вид борбе. Допринос развоју тероризма на групном нивоу може се пронаћи у политичком уређењу, идеолошким и економским трендовима, етничким тензијама, културолошким разликама, итд. Мартин као два главна узрока на групном нивоу издваја друштвене покрете и драматичне догађаје (Мартин, 2018, стр. 52). Тероризам се развијао у средини политичких тензија и политичког активизма, посебно када су потребе маргинализованих група биле игнорисане, а жеља и потреба за променама у главном фокусу тих група. Како је већ поменуто, групе су се развијале у терористичке организације као екстреман одговор на одређене друштвене проблеме и догађаје, јер су тероризам посматрали као једину доступну стратегију.

Може се рећи да се кулминација терористичког организовања јавила за време Хладног рата када су обавештајне службе имале кључну улогу у стварању међународне политике, са циљем да се равнотежа превагне на другу страну. Тако и Стајић и Мирковић истичу: „... две суперсиле нису смеле да ризикују отворен сукоб, већ су се сукобљавале на територији трећих држава користећи побуњенички капацитет народних покрета проив интереса/присуства/утицаја друге силе у трећој држави“ (Стајић, Мирковић, 2021, стр. 398).

Највећи импакт имале су акције обавештајних служби САД-а, Велике Британије и Совјетског савеза, чије се последице и данас виде и осећају широм Блиског Истока, а посебно у Авганистану и Ирану. Како каже Лидерс, „У 19. веку Авганистан је био предмет конкурентских, колонијалних интереса Русије и Велике Британије, а од 1979. године бојно поље геополитике“ (Лидерс, 2016, стр. 29). Када су комунисти 1978. преузели власт у Кабулу, дошло је до великог отпора

становништва које је и даље било неписмено, необразовано, сиромашно, и још увек заробљено у средњем веку. Као секуларна партија, комунисти никако нису могли да добију подршку становништва које је било упућено на регионалне и верске вође. „Широм земље је дошло до оружаних устанака против „неверника“, што је затим ескалирало у грађански рат“ (Лидерс, 2016, стр. 30). У овом периоду су се симултано догодила два кључна догађаја која су запечатили судбину Блиског истока- Исламска Револуција у Ирану и Совјетска инвазија у Авганистану.

Као и Пакистан, Саудијска Арабија је била један од највећих савезника САД-а на овом подручју и имала је велику улогу у рату који је уследио „...краљевска кућа Саудијске Арабије, која себе сматра вођом сунитског ислама, позвала је на свети рат... Авганистан је постао бојно поље, цихадисти против совјетске окупације (1979-1989)“ (Лидерс, 2016, стр. 32). Саудијска Арабија је новчано снабдевала муџахедине у Авганистану који су долазили из свих могућих Арапских земаља. Ово је један од главних догађаја који су поставили основ за терористичке организације, од Ал Каиде до Исламске државе. Наиме, Пакистан је постао упориште из ког су муџахедини прелазили у Авганистан, а како би олакшао регрутовање и командовање, Осама Бин Ладен је 1982. године основао Услужни биро у Пешавару. Неколико година касније, он је сам организовао и основао своје герилске групе. За све ово време, за муџахедине и Осамине борце, главни извор финансија представља САД. Како је све више цихадиста пристизало из целог арапског света „Осама Бин Ладен је решио да направи списак „борбене арапске браће“... Договорили су се да тај списак назову „базични регистар“, краће, „база“, што је на арапском: Ал Каида“ (Лидерс, 2016, стр. 40). Евидентно је да без уплитања САД-а вероватно не би дошло до овако екстремне ситуације. Оно на шта вероватно нико није рачунао био је преокрет који је Осама Бин Ладен још 1988. планирао. „Осама је одлучио да цихад пренесе на арапски свет- циљ му је био рушење про западних влада, почевши од своје домовине Саудијске Арабије.“ (Лидерс, 2016, стр. 40). Он је свој центар створио у Авганистану одакле је

„...планирао и организовао више спектакуларних напада, као и онај од 11. септембра 2001. године“ (Лидерс, 2016, стр. 40). Талибански покрет који је 1994. организован у Кандахару убрзо је преузео власт у Авганистану, завео страховладу и са земљом савладао било какву могућност за друштвени развој (Лидерс, 2016, стр. 41).

6.1. Друштвени покрети као групни корени тероризма

Друштвене покрете можемо поделити у две групе: оне који теже променама, и оне који теже да заштите нешто што је угрожено (Мартин, 2018, стр. 52). Друштвени покрети су тип активизма који може имати добар утицај на друштво и довести до жељених промена. Они окупљају групе људи са сличним интересима који се повезују у жељи да се неко или нешто промени или заштити. Неретко су то одређене маргинализоване групе.

Као масовна акција, они представљају могућност исказивања незадовољства великог дела становништва, а посебно етничких група које представљају мањину у земљи у којој живе. Ове масе су често мотивисане моралношћу и жељом за равноправношћу, и управо због тога је лако манипулисати њима. Незадовољство према систему расте све више уколико не дође до жељених промена, што дуже траје, то се више издвајају радикализоване групе које имају потенцијал за насилно деловање. Конкретно, када су у питању етносепаратистички покрети, као један од главних узрока Симеуновић истиче „...скоро општу инсурективну тежњу већине оних етничких група које су незадовољне својим положајем у државама у којима представљају мањину“ (Симеуновић, 2012, стр. 87). Ове групе теже већој аутономији и одвајању од државе којој припадају, односно потенцијалном припајању својој матичној држави, уколико она постоји. Посебан пример представља Северна Ирска. „Услови који су породили етно-сепаратистички, или

боље речено етно-иредентистички тероризам у Северној Ирској су не само религијске, односно конфесионалне прирподе, већ имају и своју изржену социјалну и економску димензију“ (Симеуновић, 2012, стр. 90). Вишевековни конфликт између Велике Британије и Ирске довео је до стварања покрета за независност 1919. године када је Шин Фејн партија прогласила Ирску републику. Истовремено, основана је Ирска републиканска армија -ИРА, која важи за најстарију активну терористичку организацију. 1920.-их година дошло је до грађанског рата међу Ирцима због припајања Северне Ирске Великој Британији. Борбе између оних који су били за поделу Ирске и оних против, завршене су 1923. године победом присталица поделе Ирске. За то време, ИРА је почела да се цепа. Наиме, „Оно крило ИРА-е које није хтело да се прикључи снагама које су за поделу... извело низ значајних терористичких акција сматрајући себе народноослободилачким покретом који се бори против окупације Велике Британије. Највише због терористичких дејстава ИРА-е донет је нови Енглеско-ирски споразум 1925. који је потврдио припадност Северне Ирске Великој Британији, а Република Ирска се обавезала за његово поштовање чиме је ИРА постала не само непожељна, већ и непријатељска организација и за власт у републици Ирској“ (Симеуновић, 2012, стр. 92). Сукоб је флукутирао деценијама касније, али када је 1968. године дошло до протеста северноирских сепаратиста у Белфасту и Лондондерију, дошло је до новог таласа бруталног насиља, овај пут између Ираца протестаната, који су били одани Лондону и Ираца католика, који су имали сепаратистичке тежње. Протестанти су, као већина у Северној Ирској брутално мучили католике, упадали у току ноћи у куће, пљачкали, уништавали и убијали (Симеуновић, 2012, стр. 92).

6.2. *Драматични догађаји као групни корени тероризма*

Драматични, односно трауматични догађаји односе се на догађаје које је нека нација или етничка група доживела, а који су имали трауматичне и дуготрајне последице на ту групу или нацију (Мартин, 2018, стр. 52). Они такође представљају прекретнице у светској политици и цивилизацијском развоју. Велике силе, попут САД-а и Велике Британије су биле један од главних актера у стварању културе насиља на Блиском истоку, па и самих терористичких организација против којих су касније објавиле рат. Демонизација и „Хитлеризација“ (Лидерс, 2015, стр. 21). (поређење некога са Хитлером) људи и организација су биле и остале изузетно успешне стратегије у стварању негативне струје и страха међу широм популацијом, чиме су се лидери западних земаља неретко служили. То се може приметити у реторици политичких лидера који су често стављали фокус на то како „они“ представљају претњу по „наше“ вредности, будућност, мир, безбедност, итд. Наравно, овом реториком се нису служили константно, већ од момента када су интереси Велике Британије и САД-а престали да се поклапају са интересима касније демонизованих лидера. Савршен пример представља питање национализације Иранске нафтне индустрије, долазак Мохамеда Мосадика на место председника владе 1950. године, пуч из 1953. и као резултат Исламска револуција 1979.

Кроз призму борбе добра (запад) и зла (углавном арапско-исламски свет) Америка и ЕУ економски, социјално и културно, разориле су Блиски исток и створиле идеално упориште за развој мреже криминала и терористичких организација. (Лидерс, 2015, стр. 9).

6.2.1. Примери драматичних догађаја

Овај део даје преглед појединих догађаја који су били узроци развоја тероризма. С обзиром да је у питању Блиски Исток, овде се бавимо не само питањем тероризма у општем смислу, већ и питањем исламистичког тероризма. Пошто је у претходним поглављима већ било речи о повезаности вере и тероризма, овде ћемо се мало више бавити међународном политиком и утицајем појединих актера на његов развој.

6.2.1.1. Пуч у Ирану и Исламска револуција

Током Хладног рата обавештајне службе играле су пресудну улогу у успостављању и одржавању политичких веза, као и утицај на стварање јавног мњења. Михаел Лидерс пуч у Техерану 1953. назива „прагрехом“ (Лидерс, 2015, стр. 15), што није много далеко од истине. ЦИА и Британска тајна служба су спровеле експеримент над Иранским народом и успешно завршиле своју мисију - збацивање са власти демократски изабраног премијера Мохамеда Мосадика и његове владе. Наиме, монопол над иранском нафтном индустријом је још од 1909. године имала Велика Британија, која је максимално експлоатисала иранску нафту, толико да је довела до стварања квази-колоније у граду Абадану, који је важио за нафташки центар Ирана. (Лидерс, 2015, стр. 18-19).

1940. године, за време политичких протеста, група парламентарца је захтевала да се приспитају уговори у вези нафте са Британијом, с обзиром на лоше услове рада и чињеницу да је Иран од нафте зарађивао седам до осам пута мање од Британаца. Предводник ове групе био је Мохамед Мосадик који је 1951. демократски изабран за премијера Ирана. Ајзенхамер када прича о покушају демократизације Ирана

који је предводио Мосадик овај покушај назива револуцијом и истиче „Њену главну карактеристику чинио је изразити антиимперијализам, испољен кроз покрет за национализацију Иранске нафтне индустрије и потискивање британске „Англо-Иранске компаније“ из нафтних послова Ирана“ (Ајзенхамер, 2012, стр. 4). Мосадик је: „... са својим истомишљеницима основао Народни фронт са идејом да се укине британски монопол и ограничи Шахова аутократија“ (Лидерс, 2015, стр. 19). Дакле, ово је био покушај демократизације Иранског друштва који је настао захваљујући Мосадику и његовим истомишљеницима који су за циљ имали развој Иранске привреде, индустрије и друштва, заснованом на демократским вредностима. “Они су, између осталог, захтевали слободну штампу, демократске изборе без фалсификовања резултата и конституционалну монархију“ (Лидерс, 2015, стр. 19).

Међутим, успешност Народног фронта је представљала велики проблем за Британце јер би то значило потенцијални губитак монопола над нафтном индустријом. Они су покушали да спрече успех Народног фронта уз помоћ шаха, међутим план је пропао јер је 1950. године на парламентарним изборима Народни фронт постао најјача партија. Први покушај преговора који је Народни фронт покренуо са Англо-Иранском нафтном компанијом је одбијен, што је довело до штрајкова и протеста широм земље. Озбиљност ситуације је постајала све јаснија јер је сада велики број актера захтевао национализацију нафтне индустрије, а то се посебно видело када је 1951. године Мохамед Мосадик изабран за председника владе. Британци су дуже време припремали план за интервенцију, а подршку су тражили и од САД-а који су се суздржавали од уплитања. Међутим, како каже Лидерс, „Тамо су тек 1953. године, после доласка Ајзенхауерове администрације на чело САД, почели да прихватају план Лондона... Америка је преузела водећу улогу у планирању и спровођењу пуча“ (Лидерс, 2015, стр. 20-21).

Тако је 19. август 1953. године постао прекретница Иранског парламентаризма који је тада био у свом зачећу. Након пуча Шах Пахлави је завео диктатуру и за време своје владавине био је окренут Америци и Израелу, а у самој земљи „је блокирао сваки зачетак развоја цивилног друштва..“ (Лидерс, 2015, стр. 24).

Ова прозападна политика није била добро прихваћена међу већински шиитским становништвом. Нижи друштвени слојеви су остали да живе у сиромаштву што је аутоматски довело до све већег незадовољства и развоја опозиције. „Базар, традиционално кичма иранске економије, и клер током седамдесетих година прошлог века развили су се у центре опозиције под вођством харизматичног ајатолаха Хомеинија..“ (Лидерс, 2015, стр 24). Хомеини је касније био предводник Исламске Револуције и доласком на власт потпуно променио положај Ирана на међународној сцени. Иран је од једног од највећих савезника САД-а постао њихов највећи непријатељ што се ни данас није променило. “Наиме, у јануару 1978. године широм Ирана избијају бројни протести изазвани лошом економском ситуацијом и тешким социјалним положајем становништва, а додатно испровоцирани шаховом екстраваганцијом, расипништвом и репресијом” (Ајзенхамер, 2012, стр. 5). Хомеини је, за време боравка у Француској 1978. године, проглашен за вођу револуције која се све више ширила на територији Ирана. Како каже Ајзенхамер: „Масовни протест је тако прерастао у добро организовану и лукаво вођену револуцију која је завршена шаховим поразом и падом монархије” (Ајзенхамер, 2012, стр. 5).

Хомеини је једна од главних личности која је имала енорман утицај на развој тероризма на Блиском Истоку. Хомеинијева радикална идеологија револуционарног ислама имала је одлучујућу улогу у стварању концепта људског жртвовања, као и у његовој пропаганди у другим земљама. Наиме, „Та идеологија представља почетак самоубилачког тероризма у модерној епохи и имала је касније утицаја на читав низ исламских терористичких група како на директан,

тако и индиректан начин“ (Мићић, 2006, стр. 20). И други аутори помињу концепт мучеништва: “Идеја мучеништва је снажно утицала на појаву релативно новог облика исламског тероризма- самоубилачких акција“ (Бериша, Целетовић, Баришић, Ранчић, 2018, стр. 463).

Специфичност самоубилачког тероризма огледа се у настојању да се са сопственим животом однесе што више туђих, или да нанесе што већу штету. Мићић издваја да се самоубилачки напад може дефинисати као „терористички акт у коме нападач уништава или настоји да уништи циљ жртвујући при томе свесно и властити живот“ (Мићић, 2006, стр. 14). Самоубилачки тероризам може се сагледати у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу, самоубилачки тероризам се односи на случајеве када нападач сопственом акцијом убија себе, док у ширем смислу представља ситуацију када нападач очекује да буде убијен током напада (нпр. као одговор полиције).

Такође, Мићић, када прича о иранско-ирачком рату као корену самоубилачког тероризма, посебно масовном добровољачком жртвовању младих Иранаца, издваја да „одлучујућу улогу при њиховој добровољној жртви имала је религиозна индоктринација“ (Мићић, 2006, стр. 20).

6.3. Колективни идентитет

Колективни идентитет се најчешће везује за етнички или верски идентитет. По питању етничитета, Џенкинс почиње од Веберове идеје етничке групе, по којој је етничка група заснована на веровању њених чланова да имају заједничко порекло ма колико удаљено. Како истиче да је након другог светског рата, идеја расе замењена идејом етничитета, помиње да „расна припадност доводи до „заједнице“ само онда кад постоји субјективно осећање да она представља заједничко обележје, а то се догађа само ако се припадници разних раса, као

локално повезани или суседи, удружују у циљу неког (већином политичког) заједничког деловања..." (Џенкинс, 2001, стр. 20).

Џенкинс као најзначајнији део Веберове концепције истиче етничко заједништво и политичко удруживање: „етничка заједничност.. сама не представља заједницу, већ само фактор који олакшава удруживање у заједницу... посебно у политичке заједнице. Политичка заједница, каква год да јој је вештачка структура свуда буди веру у етничку заједничност“ (Џенкинс, 2001, стр. 20). Када се вратимо на питање колективног идентитета и његовог развоја, велику улогу има парадигма „ми“ и „они. Ово је присутно и код етничког и код верског идентитета. Увек се друга група перцепира као претња, њихове вредности као погрешне, само јер су другачији. Затворени колективи су присутни и на микро и на макро нивоу- од заједница у школама до целих држава. Тако Џенкинс истиче да је осећај етничког заједништва, када га посматрамо кроз колективно деловање, „један вид монополистичког друштвеног затварања“ (Џенкинс, 2001, стр. 21). Главни колективни фактори који повезују овај тип групе јесу језик, обичаји и ритуали. Ово такође важи и за терористичке организације. Ритуали играју велику улогу у регрутацији нових чланова, посебно ако су ти чланови припадници неког другог етничитета. Симболика коју одређени ритуали носе представља последњи корак и тест нових чланова, што је посебно видљиво код Исламске државе. Паљење пасоша матичне земље представља одрицање тог идентитета, остављање онога што је некад био, укључујући културу, традицију и националност, а присвајање нове групне културе и почетак новог живота („born again“). Многе присталице Исламске државе које долазе из Европских Земаља, посебно Француске и Белгије, су често недавни конвертити у ислам. „Конвертити у исламску веру посебно су подложни радикализацији, без обзира на то да ли потичу из различитих етничких заједница или из традиционалних исламских“ (Живаљевић, 2022, стр. 141).

7. Закључак

Комплексност тероризма као феномена се огледа не само кроз његов утицај на разне аспекте савременог друштва- економију, политику, друштвену динамику- већ и кроз његове корене. Дубоке међунационалне тензије, друштвене нестабилности и акције појединих глобалних актера утицали су на развој савременог тероризма. Манипулације великих сила и њихових обавештајних служби биле су главни покретачи стварања и консолидовања терористичких организација, посебно кроз финансирање и наоружавање одређених покрета који су касније прерасли у терористичке организације. Ово је посебно видљиво на примеру Авганистана, односно Ал Каиде која је настала као последица рата у Авганистану. Осим политичке мотивисаности, један од главних елемената тероризма, тачније терористичких актера представља идентитет, како лични тако и колективни. На групном нивоу, идентитет се огледа кроз заједништво базирано првенствено на етницитету и религији. Осећај припадништва и проналажење животе сврхе су оно што терористичке организације користе како би привукли што више присталица. На основу свега изложеног може се закључити да је тероризам на неки начин последица борбе за светском доминацијом водећих међународних сила. То наравно не значи да тероризма данас не би било да се одређени догађаји нису десили, иако можемо издвојити катализаторе домино ефекта који је довео до развоја тероризма, сигурно би и без њих тероризам нашао свој пут до савременог друштва. Објективно гледано, корени тероризма, и групни и индивидуални, део су свих националних друштава, с тим што су веома често у латентном стању, односно у већини земаља постоји потенцијал за развој терористичких организација, само тај потенцијал остаје неостварен.

Литература

- Ајзенхамер, В. (2012). Политички експеримент који траје: Политички систем Исламске републике Иран. *Азијске свеске, Број 1/2012. год. 1, вол. 1, 1-22.*
- Бериша, Х., Целатовић М., Баришић, И., Ранчић, И. (2018) Цихад као глобални тероризам. *Војно дело, 70(7), 447-464.*
- Бјелајац Ж., Матијашевић Ј., Марковић М. (2012). Утицај верског фанатизма на експанзију тероризма. У Бјелајац Ж. и Зиројевић Фатић М.(ур.), *Тероризам као глобална претња (стр. 124-143)* Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, Центар за безбедносне студије Београд
- Булатовић, А. (2004, септембар-октобар). Како дефинисати тероризам? *Пулс, 09-10, 1-4.*
- Вајт, Џ. Р. (2004). *Тероризам.* Alexandria Press
- Драгаш, О. (2018). *Савремена обавештајно безбедносна заједница.* Београд: Albion Books
- Ђорић, М. Р. (2013) *Идеолошки мотивисан екстремизам као генератор политичког насиља.* Београд: Универзитет у Београду, Факултет политичких наука
- Ђорић, М., Брајовић Цар, К., Марковић, А. (2020) *Насилни екстремизам-Мултидисциплинарни приступ.* Београд: Институт за политичке студије
- Живаљевић, Д. (2022). *Радикализација друштва и тероризам.* Београд: Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник“
- Игњатовић, Ђ. (2018). *Криминологија,* Београд: Правни факултет Универзитета у Београду
- Лидерс, М. (2016). *Ко сеје ветар* (Н.Б. Цветковић, прев) Београд: Лагуна
- Мартин, Г. (2018). Martin, G. *Essentials of Terrorism, Concepts and Controversies.* Los Angeles: SAGE
- Мићић, П. (2006.) *Самоубилачки тероризам,* Београд: Удружење дипломаца Центра Џорџ Маршал: Алтера, 2006
- Пешто, Х. (2010). Појавни облици тероризма. *Годишњак Факултета политичких наука 5-6, 468-487*

- Роа, О. (2017). *Цихад и смрт*. Нови сад: Академска књига
- Симеуновић, Д. (2009). *Тероризам, Општи део*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду
- Симеуновић, Д. (2012). Етно-сепаратистички тероризам у западној Европи- ИРА и ЕТА. У Бјелајац Ж. и Зиројевић Фатић М.(ур.), *Тероризам као глобална претња* (стр. 87-102) Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе, Центар за безбедносне студије Београд
- Симоновић, Б. (2023). Радикализација, екстремизам и говор мржње као безбедносни проблеми. У Соковић С. (ур.), *Усклађивање правног система Србије са стандардима ЕУ* (стр. 339-370) Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Институт за правне и друштвене науке
- Стајић, Љ. (2004). *Основи безбедности*. Београд: Полицијска академија
- Стајић, Љ. и Мирковић, В. (2021). Нова улога тероризма данас. *Зборник радова Правног факултета, Нови Сад*, 55(22), 395-413.
- Тоденхефер, Ј. (2016). *Десет дана у Исламској држави*. (Д. Милојковић, прев). Београд: Лагуна
- Џенкинс, Р. (2001) *Етницитет у новом кључу*. Београд: BIBLIOTEKA XX VEK
- Шиљаковић, И. (2002). Тероризам и проблем идентитета. *Социологија*, 3, 241-254.